

Michal Sládeček

Univerzitet u Beogradu, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Kraljice Natalije 45, RS–11000 Beograd
sladecek7@gmail.com

Razvoj ljudskih kapaciteta i legitimnost državne intervencije

Sažetak

Analiza polazi od Rawlsova stajališta da autonomne osobe u liberalnom društvu trebaju posjedovati dvije moralne moći – kapacitet koji se odnosi na smisao za pravdu te za formiranje, slijeđenje i reviziju koncepcije dobra. Politički ili neutralni liberalizam podržava opravdanost državne intervencije za poboljšanje prvog kapaciteta, ujedno proglašavajući utjecaj na drugi kapacitet nelegitimnim. Kritika ove pozicije izložena je kroz analizu stajališta Jonathana Quonga i Marthe Nussbaum, ukazujući na to da ona vode do dozvoljavanja iracionalnih i autoritarnih pozicija u obrazovanju, odnosno do zapostavljanja razvoja vrijednih kapaciteta. Premda institucionalni utjecaj može biti pristran i paternalistički, u pojedinim se slučajevima može ukazati na legitimnost institucionalne intervencije u osiguravanju uvjeta koji poboljšavaju sposobnost osoba da procjenjuju, preispituju i revidiraju vlastite koncepcije dobra.

Ključne riječi

John Rawls, državna intervencija, kapacitet, liberalizam, Martha Craven Nussbaum, perfekcionizam, Jonathan Quong, Joseph Raz

Uvod

Jedna je od dobro poznatih glavnih postavki liberalizma ta da osobe trebaju biti slobodne od manipulacije i prisile kod odabira planova, načina života i koncepcija dobra, odnosno da trebaju biti autonomne u upotrebi sposobnosti i talenata koji vode realizaciji izabраниh ciljeva. Predmet sporova jest problem legitimnosti državne akcije pomoću koje bi se kapaciteti pojedinca poticali, usmjeravali ili poboljšavali. Tako se može tvrditi da je autonomija pojedinca nespojiva s državnim utjecajem, s obzirom na to da državni utjecaj prije ili kasnije vodi do paternalizma i nametanja jednog vrijednosnog obrasca kao obaveznog. S druge strane, može se braniti stajalište da je državna akcija neophodna kada su kapaciteti osoba smanjeni uslijed manje dostupnosti vrijednih opcija, socijalne i obrazovne zapuštenosti ili nepostojanja poticaja na to da se pojedinci upuste u zahtjevnije izazove.

Kada se u političkoj filozofiji govori o kapacitetu, misli se, prije svega, na svojstva i sposobnosti koje pojedinci moraju imati da bi bili autonomni, punopravni i kooperativni članovi društva. Tako Rawls tvrdi da je posjedovati dvije moralne moći osnova poštovanja pojedinaca kao osoba, odnosno njihova priznavanja kao slobodnih i jednakih građana. Prva je »kapacitet za djelotvoran smisao za pravdu«, tj. kapacitet za razumijevanje, primjenu i djelovanje prema javnoj koncepciji dobra. Druga je moralna moć »kapacitet za formiranje koncepcije dobra«, tj. kapacitet za formiranje, revidiranje i racionalno ostvarivanje koncepcije dobra, odnosno sposobnost pojedinca da

formulira određeni trajni životni plan, da teži njegovom ostvarenju i da ga promijeni ako se pokaže nedovoljnim, manje smislenim ili lošim.¹

Kapacitet za smisao za pravdu, odnosno sposobnost pojedinca da razumije osnovne principe na kojima počiva jedan politički sustav, te da djeluje u skladu s pravilima i normama toga sustava, jest predmet interesa republikansko-liberalne političke teorije. Razvoj ove moralne moći od političkog je značaja jer deficit u ovom kapacitetu dovodi do disfunkcionalnosti poretka. Stoga se intervencija države, koja se odnosi na poboljšanje ovog kapaciteta, smatra prihvatljivom i legitimnom. Društveno odgovorna liberalno-demokratska država treba osigurati mogućnost političke participacije, osposobljavanje građana za političko djelovanje, te stvaranje i proširivanje potencijala za njihovo sudjelovanje u javnom političkom životu.

Utjecaj državnih institucija na kapacitet za formiranje koncepcije dobra u političkoj je teoriji znatno problematičniji. Ostvarenje vizije dobrog života nalazi se izvan sfere politike, tj. nije direktno povezano s osnovnim principima pravde političkog poretka i treba biti u ingerencijama pojedinaca, tj. predstavlja njihov osobni izbor. Po stajalištu političkog ili neutralnog liberalizma, kada građani nastoje javno opravdavati određene političke vrijednosti i norme, obraćaju se samo kapacitetu za građanstvo drugih osoba, ali ne i njihovu kapacitetu za koncepcije dobra.² Ova pozicija podrazumijeva negativni utjecaj političkog djelovanja po sposobnost formiranja druge Rawlsove moralne moći. Stoga je potrebno da ono bude svedeno na najmanju mjeru, s obzirom na to da državna intervencija ometa i izobličava slobodne odluke o životnim planovima te predstavlja moralno nedozvoljeno zadiranje u autonomiju pojedinaca.

Drugačija liberalna koncepcija, koja ne bi bila neutralna, dozvoljavala bi: (I) institucionalan utjecaj na razvoj i poboljšanje rawlsovske druge moralne moći; te (II) institucionalno osiguravanje dovoljnog broja opcija koje su pojedincima na raspolaganju u realizaciji njihovih koncepcija dobra, uz favoriziranje vrijednih i destimuliranje loših opcija. S obzirom na to da je ovdje riječ o perfekcionistačkom stajalištu koje je također liberalističko, ono podrazumijeva vođenje računa o opsegu i granicama institucionalnih intervencija.

Individualistički i supstancijalistički pristup

Stajalište da su aktivnosti i karakterne crte vrijedne ako se odnose na kapacitete, njihovo formiranje i efektivno ostvarenje nalazi se između individualističkog i supstancijalističkog pristupa. Dok se individualistička shvaćanja vrijednosti aktivnosti i karakternih osobina određuju na osnovu toga prihvaćaju li ih osobe i odobravaju,³ pristup zasnovan na kapacitetima uzima u obzir svojstva pojedinca, odnosno određene činjenice o njegovim sklonostima, ali isto tako tvrdi da za dobro i vrijednosti nisu konstitutivna njegova odobravanja kao izraz preferencija i želja, nego kapaciteti koji osobu čine sposobnom za shvaćanje i ostvarenje određenih dobara. Ovi su kapaciteti svojstveni svim autonomnim osobama, pri čemu se pod dobrom aktivnošću razumije njihova što potpunija realizacija. Na suprotnoj strani spektra nalazi se supstancijalističko stajalište koje polazi od pretpostavke da određene crte osobnosti i aktivnosti mogu biti dobre ili bolje od nekih drugih, bez obzira na ljudsku prirodu, potencijale i sposobnosti osoba, kao i da motivi, ciljevi i odobravanje subjekta nisu bitni za procjenu vrijednosti samih činova.⁴ Određene aktivnosti, karakteri i vrline imaju veću vrijednost od drugih i onda kada ih osobe

ne odobravaju. Takva se vrijednost cijeni bez obzira na kontekst u kojem se osobe pitaju koji je najbolji način vođenja života, bez obzira na rasuđivanje osoba o njihovoj vrijednosti.⁵

Odnos prema kapacitetu, njegovoj vrijednosti, značaju razvoja i napredovanja jest problematičan u oba pristupa. Individualistička pozicija podrazumijeva da je kapacitet već izgrađen i da će osoba izabrati na razborit način one aktivnosti koje su u skladu s vlastitim poimanjem dobrog života. Sa suprotne strane, ako se vrijednost aktivnosti i karaktera odredi intrinzično (dakle, kao kvaliteta po sebi, a ne kao dobro inherentno biću koje ih realizira i posjeduje), kapacitet za ostvarenje dobra postaje irelevantan u odnosu na dane standardne procjene, s obzirom na to da će aktivnosti biti vrijedne bez obzira na kapacitete i njihova ostvarenja, odnosno bez obzira na subjektovo stajalište i njegovu procjenu njihovih vrijednosti.

Ova poimanja konstitucije dobra imaju posljedice na koncipiranje politike koja bi bila usmjerena prema utjecaju ili suzdržavanju od utjecaja na etično djelovanje pojedinaca. Po individualističkoj pretpostavci, ako osoba preferira određenu aktivnost, ta aktivnost je – uz uvjet da se njome ne ugrožavaju druge osobe i ne stavljaju neopravdane prepreke pred ostvarenje njihovih razložnih preferencija – ujedno i opravdana samim odobrenjem. Izvanjska intervencija, prvo, distorzira izbore, želje i intencije osobe, te propagiranjem ili zabranama daje prednost nekim drugim, navodno, boljim ciljevima i vrijednostima. Time intervencija utječe da osobe poimaju vlastite preferencije kao manje vrijedne, a vlastite sposobnosti izbora životnih planova kao defektne. Drugo, s obzirom na vrijednosni pluralizam koji postoji u društvu, institucionalni utjecaj koji, polazeći od poimanja etičke ispravnosti, favorizira određene aktivnosti ili dobra ne bi naišao na odobrenje nekolicine pojedinaca ili skupina koje ne dijele dana etična poimanja, što unaprijed isključuje legitimnost ovog utjecaja. No, kao što je već rečeno, potpuni individualizam vodi k potpunom odustajanju od utjecaja institucija na razvoj kapaciteta osoba za autonomne i kvalitetne izbore, dok ih u krajnjoj liniji prepušta utjecajima lokalnih zajednica, pri čemu je moguće da će se time neometano perpetuirati skučeni načini života, diskriminatorne etike i hijerarhijska društvena ustrojstva.

1

John Rawls, »Kantian Constructivism in Moral Theory: The Dewey Lectures 1980«, *The Journal of Philosophy* 77 (1980) 9, str. 515–572, ovdje str. 525, doi: <https://doi.org/10.2307/2025790>; John Rawls, *Political Liberalism*, Columbia University Press, New York 1993., str. 19.

2

Jonathan Quong, *Liberalism Without Perfection*, Oxford University Press, Oxford 2011., str. 207. Za osnovne crte Quongova liberalizma vidi: Ivan Cerovac, »An Overview of Liberalism Without Perfection«, *Filozofija i društvo* 25 (2014) 1, str. 5–11, doi: <https://doi.org/10.2298/fid1401005c>.

3

Za ovakvo shvaćanje vidi: Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, Clarendon Press, Oxford 1990., str.

212–219; Ronald Dworkin, *Sovereign Virtue. The Theory and Practice of Equality*, Harvard University Press, Cambridge (MA) 2000., poglavlje 6. Quongova teorija odgovara ovom pristupu.

4

Platonistička je pozicija supstancijalistička u punom smislu te riječi, smatrajući dobru aktivnost onu koja je najviše razmjerna formi dobra. Bliski supstancijalizmu su i pojedini pravci konzekvencijalizma, kao što je agent-neutrality konzekvencijalizam, u skladu s kojim su djelatnost i njene posljedice ispravne neovisno od motivacije, perspektive i intencija subjekta djelovanja.

5

Za kritiku ovog stanovišta vidi R. Dworkin, *Sovereign Virtue*, str. 268 i 273.

Politika zasnovana na supstancijalizmu sagledava sposobnosti osobe da usmjerava i vodi svoj život samo sa stajališta postignuća, odnosno pita jesu li realizirani ciljevi vrijedni, ne uzimajući u obzir da se i samoj subjektovoj sposobnosti izbora mora pridati značaj s obzirom na to da je ona od presudne važnosti za poštovanje dostojanstva osobe i njeno samoostvarenje kao nezavisne jedinice.⁶ Tako supstancijalistička pozicija podrazumijeva da određene socijalne prakse, odnosi i aktivnosti posjeduju intrinzičnu vrijednost nezavisno od razvoja ljudske prirode, odnosno njoj inherentnih svojstava i kapaciteta. Ipak, u određenim slučajevima aktivnosti, socijalne prakse i međuljudski odnosi vrijedniji su od nekih drugih praksi, odnosa i aktivnosti *upravo zbog toga što vode prema unaprijeđenju subjektivih sposobnosti i karakternih crta*, prema osposobljenosti osobe za autonomne izbore, prema većem potencijalu za kvalitetne aktivnosti. Prema tome, politička praksa koja bi bila usmjerena prema kapacitetima treba uzimati u obzir rasuđivanje osobe o tome kako voditi život i da nastoji u ograničenim okvirima utjecati na to da rasuđivanje bude izoštreno, što više samostalno, racionalno i opravdano. Naime, određene osobe u određenim situacijama nisu u stanju formulirati, organizirati i sprovesti svoje izbore na adekvatan način. U tom je slučaju legitimna uloga društva ta da utječe na kontekst izbora, a tako i na kapacitet osobe na autonoman izbor i na sposobnost da njeni izbori odgovaraju određenim vrijednosnim standardima.

Neutralnost i druga moralna moć

Ograničenost dosega intervencije koja bi dovela do razvoja kapaciteta za autonomiju znači neophodno isključivanje onih intervencija koje bi imale elemente prisile i manipulacije: *prinuda za autonomiju jest kontradikcija*. Međutim, Quong pretpostavlja da je svaki državni institucionalni utjecaj na individualne izbore, čak i takav koji nije manipulativan, moralno nelegitiman, tj. paternalistički. Ovim se utjecajem osobe tretiraju kao bića koje ne posjeduju neophodne kapacitete za upotrebu druge moralne moći. Time se negira njihov moralni status kao autonomnih osoba.⁷ Neutralni ili politički liberalizam polazi od toga da je postojanje kapaciteta za formiranje, slijeđenje i reviziju koncepcije dobra dovoljno da bi se osoba smatrala autonomnom, odnosno da se njezin izbor tretira kao samostalan u situaciji kada je država ili društvo ne prisiljavaju na životne izbore koje ona sama ne odobrava.

Kao što je rečeno, odgovorna liberalno-demokratska država treba poticati participaciju građana u javnom životu, kao i razvoj prve moralne sposobnosti, odnosno smisla za pravdu i pravednu društvenu suradnju. Stoga, politički liberalizam legitimizira restrikcije prema obrazovanju zasnovanom na idejama u kojima se odbacuje politika kao pravedan sustav društvene suradnje, jednakost građana i njihova sloboda, kao i činjenica razložnog pluralizma. Primjer je ovakvog obrazovanja koji često koriste liberali, uključujući i samog Quonga, školski sustav u kojemu se ističe moralna superiornost određenog religijskog učenja, a samim time i inferiornost drugih etičkih i vjerskih koncepcija. Pripadnici drugih konfesija obilježavaju se kao moralno manje vrijedni, nevjernici ili heretici, dok se društvena suradnja razumije kao nužno zlo, te se također smatra da bi bilo poželjno da potonje grupe žive odvojene jedne od drugih. Konačno, na skali vrijednosti koja se propagira u antiliberalnom školskom kurikulumu, etični se pluralizam tretira kao manje vrijedan od monopolnog položaja moralnog obrasca dominantne religijske grupe. U ovom slučaju, nerazboritost doktrine razlog je legitime akcije države kojom

se ograničavaju prava roditelja ili društvenih grupa, a koje takvu doktrinu zagovaraju na izbor obrazovanja djece.

Osnovni problem s ovakvim nerazložnim doktrinama, rawlsovski teoretičari pronalaze u njihovoj sveobuhvatnosti, odnosno u tome što je sfera politike obuhvaćena kao domena važnja određenih etičkih i/ili religijskih principa. Ako bi ovakve doktrine bile jednostavno »ne-javne«, legitiman razlog za intervenciju ne bi postojao, ali s obzirom na to da ove doktrine sadrže »neizbježno političke elemente«,⁸ država ima pravo spriječiti proliferaciju nedemokratskih ideja, tj. zahtijevati od škole da se učenici poučavaju fundamentalnim političkim vrijednostima liberalne demokracije.⁹

Može se primijetiti to da politički liberalizam obrazovanje razumije isključivo u odnosu prema njegovom doprinosu ili ometanju razvitka te afirmacije smisla za pravdu. U okviru dobro uređene države, građani imaju prava, tj. garantirane mogućnosti ispoljavanja vlastite moralne moći, tako da je bilo kakva restrikcija ovih prava, koja bi se kroz obrazovni sustav nametala djeci, neprihvatljiva. Osnova za državnu intervenciju postoji onda, kada se sprječava razvitak kapaciteta za pravdu kao prve moralne moći, odnosno kapaciteta za razumijevanje, primjenu i djelovanje prema javnoj koncepciji pravde.¹⁰ Quongova pozicija postavlja restrikcije jedino antiliberalnim, ali ne i neracionalnim i neliberalnim sadržajima u kurikulumu, što može dovesti do situacije u kojoj djeca uče iracionalne i znanstveno nepotkrijepljene teorije, do toleriranja ili čak forsiranja pseudo-znanosti, promoviranja autoriteta i nekritičkog mišljenja. Štoviše, to što obrazovni i širi kulturni sustav formalno odgovaraju normama liberalnog društva ne garantira da će stabilnost društva, zasnovanog na toleranciji i pravednosti, biti održana ako ne postoji – ili je zapostavljena zato što je određene grupe smatraju spornom – afirmacija liberalnih vrijednosti i kritičkog mišljenja. Ideje jednakosti građana, razložni pluralizam i pravedna suradnja pojedinaca i grupa ne moraju biti odbačene, ali mogu biti potisnute pred drugim sadržajima kao što su patriotizam i poštovanje autoriteta.

Dodatna je posljedica za dobro uređeno društvo što Quongova pozicija dopušta stvaranje separativnih zajednica kroz odjeljenja podijeljena na religijskoj i nacionalnoj osnovi – uvjet je jedino da kurikulum ne bude nerazložan, tj. u suprotnosti s osnovnim principima pravde. Ovakvo stanje nije okrenuto protiv principa kooperacije pojedinaca i društvenih grupa na pravednim osnovama iz jednostavnog razloga što kooperacija u separativnim zajednicama naprosto ne postoji. Razvijanje druge moralne moći, odnosno kapaciteta za formiranje i slijeđenje koncepcije dobra prepušta se roditeljima i grupi kojoj dijete pripada (u kojoj je rođeno, s obzirom na to da ono nema utjecaja na izbor), sa skromnim utjecajem šire zajednice, drugih osoba i grupa koje ne dijele dana etička poimanja. Budući da se revizija poklapa s renegatstvom, odnosno

6

Usp. Christine Sypnowich, »Perfectionists, Egalitarians and Old Fogey: Sher and Equality«, *Ethical Perspectives* 19 (2012) 3, str. 575–589, ovdje str. 584.

7

J. Quong, *Liberalism Without Perfection*, str. 101. Paternalizam je negativno suđenje o sposobnosti drugih da smisleno vode vlastiti život (ibid., str. 74), dok državne mjere utječu na drugu moralnu moć i tretiraju osobe kao da ne posjeduju racionalne sposobnosti za

formiranje i slijeđenje vlastitih izbora, odnosno »kao djecu, a ne kao slobodne i jednake građane« (ibid., str. 106).

8

Ibid., str. 303.

9

Ibid., str. 302.

10

Ibid., str. 304–305.

rizikom izopćenja iz zajednice kojoj osoba pripada, postaje problematično je li uopće moguće u takvom obrazovnom sustavu do zadovoljavajuće mjere razviti kapacitet za reviziju koncepcije dobra.

Slično Quongu, Nussbaum svoj pristup, zasnovan na sposobnostima (engl. *capability approach*), spaja s političkim liberalizmom tako što centralne ljudske sposobnosti razumije u svjetlu političkih ciljeva, nezavisno od bilo koje posebne etičke, religijske ili metafizičke koncepcije.¹¹ Poimanja dobrog i valjanog života, religijska učenja, etičke koncepcije i filozofske teorije, uključujući Aristotelovu filozofiju na koju se Nussbaum oslanja, sastoje se od perfekcionistačkih ideja koje određeni građani ili skupine mogu prihvatiti, ali koje ne mogu promovirati kao političke. Rawlsova lista primarnih dobara (kao što su osnovne slobode, ljudska prava, zagarantirani prihodi i sloboda izbora zanimanja) neophodnih za razvoj dvaju moralnih moći interpretira se šire kao lista sposobnosti, a one kao nezavisne čine neophodnu pozadinu za ostvarenje određenih ideja o dobrom životu, bez obzira na kojoj su koncepciji zasnovane, uz uvjet da su te ideje razborite, tj. nisu u koliziji s osnovnim principima pravde. Građani mogu, u skladu s vlastitim partikularnim vrijednosnim opredjeljenjima, sposobnostima pridati vlastita značenja, ali svrha formiranja, potpomaganja i poticanja ovih osnovnih sposobnosti ili kapaciteta jest prvenstveno politička,¹² odnosno one se razumiju i tretiraju u skladu s njihovim doprinosom građanstvu.

Nussbaum ponavlja čestu ocjenu perfekcionizma kao elitističke pozicije, uključujući one verzije perfekcionizma koje polaze od intrinzične vrijednosti pojedinih dobara, poput umjetnosti. Perfekcionizam zanemaruje činjenicu da se brojni razboriti građani neće složiti s idejom da umjetnost zaslužuje javnu institucionalnu podršku jer je ona vrijednija od pojedinih drugih dobara – stoga se bolje opravdanje podrške za umjetnost vezuje za njezin doprinos građanstvu.¹³ Umjetnost se, doduše, može podržavati i zbog toga što predstavlja značajan segment poimanja dobra kod velikog dijela društva, ali Nussbaum priznaje da ima »osjećaj nelagode« oko ove ideje jer ona može značiti to da se neopravdano promovira jedno određeno poimanje umjetnosti nasuprot drugome, kao što može značiti i podjelu na »više« i »niže« kapacitete, od kojih ovi prvi, za razliku od drugih, zaslužuju subvencioniranje i javno priznanje.

Na ovom mjestu doveo bi u pitanje tezu da je dovoljan razlog za uskraćivanje potpore kontroverzna vrijednosna osnova, odnosno činjenica da jedan broj pojedinaca osobno ne smatra određenu vrstu ili žanr umjetnosti vrijednima, a jedan manji broj smatra i samu umjetnost beznačajnom. Razmotrimo primjer djeteta s izuzetnim talentom za muziku, ali bez mogućnosti da ovaj talenat kao kapacitet u što većoj mjeri razvije i usmjeri k zahtjevnijim i vrijednijim oblicima ove umjetnosti. Institucionalnu podršku, koja bi pomogla djetetu da se obrazuje za klasičnu muziku, pojedini autori označavaju kao elitističku, s obzirom na to da je potpora motivirana parcijalnim shvaćanjem ne samo nadmoćne vrijednosti određene aktivnosti nego i određenog pravca u muzici. Takva podrška stvaranju i razvoju kapaciteta također izgleda kao elitizam jer se, uz promoviranje »visoke« kulture koja neće biti privlačna masi, potiču i posebni kapaciteti koje posjeduju samo talentirani pojedinci. No, je li opravdano tvrditi da ovu aktivnost ne treba podržavati institucionalno, s obzirom na to da bi to rezultiralo (isključivo) razvojem osoba sa specifičnim talentima i branilo kontroverzno poimanje vrijednosti?¹⁴ Bi li, ako se slijedi koncepcija koju je razrađivala Nussbaum, razlog uskraćivanja podrške trebao biti taj

što u glazbi nije uočljiv nikakav doprinos građanstvu i aktivnom političkom životu, a koje mogu pružati humanističke znanosti, odnosno proučavanje povijesti, književnosti ili filozofije?

Umjesto ovakve grube teze, Nussbaum prihvaća stajalište da umjetnost općenito treba podržati jer vodi k stvaranju drugih karakteristika osobe, kao što su kultiviranje imaginacije, senzibiliteta i sposobnosti rasuđivanja, a koje posredno utječu na formiranje građana.¹⁵ No, ovaj se indirektni razlog čini suviše suženim i nedovoljno potkrepljenim. Postoji efektnije, manje posredno obrazloženje podrške: budući da može voditi k trajnoj borniranosti kapaciteta djeteta, ne-intervencija države prouzročit će značajan gubitak kako na osobnom planu talentirane osobe, tako i kod recipijenata umjetnosti koji će biti uskraćeni za kvalitetna izvođenja. Također, subvencija umjetnosti može se razložno braniti zbog toga što ima za cilj diversifikaciju kulture, stvaranje inovativne atmosfere, kao i očuvanje naslijeđene bogate kulturne strukture koja pruža priliku za izbor i afirmaciju najrazličitijih vrijednosti,¹⁶ od kojih političke vrijednosti čine samo dio te kulture. Za podršku se može dati više plauzibilnih opravdanja, intrinzična vrijednost umjetnosti ne mora biti ni jedino, ni glavno opravdanje. U političkoj se praksi ova opravdanja koriste u raznim kontekstima, uglavnom u situaciji kada određena kulturna dobra i aktivnosti nisu tržišno održiva. Potonja bi dobra i aktivnosti izvjesno trpjele značajne gubitke ako bi se podrška proglasila nelegitimnom zbog toga što je opravdanje konkretne politike, koja se zalaže za nju, kontaminirano poimanjem vrijednosti oko kojih ne postoji konsenzus.

Pri odlučivanju o potpori razvoja pojedinih kapaciteta često je riječ o značajnim aktivnostima koje se ne mogu prepustiti tržišnim silama, pri čemu se ne mora tvrditi da njihova vrijednost nadilazi vrijednost nekih drugih sposob-

11

Martha Craven Nussbaum, »Aristotle, Politics, and Human Capabilities: A Response to Antony, Arneson, Charlesworth, and Mulgan«, *Ethics* 111 (2000) 1, str. 102–140, ovdje str. 124, doi: <https://doi.org/10.1086/233421>.

12

Ibid., str. 128.

13

Ibid., str. 128–129.

14

Kritičari pretpostavljaju da se time diskriminiraju pojedinci s drugim, navodno manje značajnim talentima, ali potencijalno i sve druge osobe. Pojedini psiholozi tvrde da određeno vrijeme učenja i treninga, recimo deset tisuća sati, može svaku intelektualno zrelu osobu osposobiti za bilo koju djelatnost. Bez obzira na istinitost ovih stajališta, činjenica je da se razlozi *pro et contra* perfekcionizma dotiču problema egalitarizma, što je daleko šira tema od ove rasprave. Perfekcionizam bi mogao tvrditi da je poticanje razvoja posebnih kapaciteta ili talenata pojedinaca, koje vodi k natprosječnoj kvaliteti funkcioniranja, suglasno s egalitarizmom, s obzirom na to da potpora vodi k većem napretku svih članova društva te bi ovo bio »istinski slučaj trickle down«, kako je to

izrazila Sypnowich. – Christine Sypnowich, *Equality Renewed: Justice, Flourishing and the Egalitarian Ideal*, Routledge, New York 2017., str. 121. Za kritiku, tj. tenziju ovakvih mjera s jednakošću vidi: Paul Billingham, »Christine Sypnowich, *Equality Renewed: Justice, Flourishing and the Egalitarian Ideal*«, *Ethics* 129 (2018) 1, str. 144–149, doi: <https://doi.org/10.1086/698741>.

15

Martha Craven Nussbaum, »Education and Democratic Citizenship: Capabilities and Quality Education«, *Journal of Human Development* 7 (2011) 3, str. 385–395, ovdje str. 391, doi: <https://doi.org/10.1080/14649880600815974>; Martha Craven Nussbaum, *Cultivating Humanity. A Classical Defense of Reform in Liberal Education*, Harvard University Press, Cambridge (MA) – London 1997., str. 86.

16

Usp. Ronald Dworkin, »Can a Liberal State Support Art?«, u: Ronald Dworkin, *A Matter of Principle*, Harvard University Press, Cambridge (MA) – London 1985., str. 221–233, posebno str. 233, doi: <https://doi.org/10.2307/j.ctv1pncpxk.14>.

nosti, kao što sugerira anti-perfekcionistička kritika institucionalne potpore. Osposobljavanje za upravljanje složenim strojevima mogu provesti komercijalne ustanove djelomično ili sasvim neovisno od države, a što se ne može očekivati za osposobljavanje za teorijsku fiziku koje će izvjesno biti u nadležnosti javnog obrazovnog sustava, no ovdje nije riječ o redistribuciji prema vrijednosnoj hijerarhiji danih aktivnosti. Potpora se pokazuje kao pragmatična za održanje i dobro funkcioniranje određenih sposobnosti, nezavisno od toga hoće li netko ove sposobnosti okarakterizirati kao »više« ili »niže«.

Primjedba bi mojoj kritici bila da politički liberalizam ne ispituje opravdanost konkretnih politika i njihovih obrazloženja kojima se dopušta da budu aficirane perfekcionističkim premisama, nego da ovaj liberalizam uzima u obzir osnovna konstitutivna načela pravednog društva, koja trebaju biti nezavisna od posebnih i kontroverznih poimanja dobra. No, Quong i Nussbaum imaju također u vidu opravdanje praktičnog političkog odlučivanja, takvog koje se ne odnosi na osnovne principe dobrog poretka. Quong eksplicitno, a Nussbaum implicitno, pretpostavljaju da i ovo opravdanje treba biti vođeno neutralnim razlozima koji će biti prihvatljivi svim osobama, razlozima koji će se obraćati samo njihovom smislu za političko rezoniranje. Stoga, Nussbaum i Quong nastoje opravdati liberalno obrazovanje koje bi bilo fokusirano na kapacitet za političko djelovanje, dok kapacitet za formiranje, slijeđenje i reviziju koncepcije dobra stavljaju izvan dosega javnih institucija.¹⁷ U nastavku teksta bit će riječ o poziciji koja odobrava javnu intervenciju u pogledu razvoja i funkcioniranja druge moralne moći.

Kapacitet za autonomiju

Budući da se podrazumijeva da svaki individualni izbor koncepcije dobra treba biti nezavisan, uloga drugih pojedinaca, društva i državnih institucija u ostvarenju životnoga plana jest ograničena. U slučaju institucija, ova se uloga, prije svega, odnosi na osiguranje kapaciteta za autonomiju, tj. pozadinskih uvjeta koji bi pojedincu omogućavali da vodi autonoman život. Joseph Raz smatra da se drugoj osobi može pomoći u izgradnji autonomnog života ne samo na negativni način kroz suzdržavanje od intervencije, prisile i manipulacije njegovim preferencijama i interesima. »Dužnosti prema autonomiji« bi također podrazumijevale i potporu u kreiranju unutrašnjih kapaciteta koji su neophodni za autonomni život, kao što su kognitivni kapaciteti (sposobnosti za poimanje, obradu i upotrebu informacija, racionalne aktivnosti i sl.), emocionalne i imaginativne sposobnosti, razne vještine, zatim izgradnja karaktera, etičkih odnosa prema drugima, osobnog integriteta i odgovornosti.¹⁸

Kapacitet, odnosno interna sposobnost subjekta da individualno formira preferencije, životne planove i koncepcije dobra, jest, smatra Raz, jedan od triju uvjeta za autonomiju, dok su druga dva: dovoljan broj opcija koje su subjektu na raspolaganju pri izborima te odsustvo manipulacije i prisile, a perfekcionistička politika sastojala bi se od podrške svim trima uvjetima.¹⁹ Perfekcionistička pozicija pretpostavlja da je nedovoljno ako se svi izbori ili ciljevi tretiraju jednako: planovi, preferencije i koncepcije trebaju biti kompleksni, vrijedni i autonomno izabrani, a podrška bi trebala poboljšati kapacitete osoba za njihovo formiranje i ostvarenje. Slučaj je kompleksnosti prilično jasan jer razvoj kapaciteta za određene složene aktivnosti nije moguć bez izvanjske asistencije i angažmana više ljudi ili institucija. Također, postoji veća spre-

mnost na to da se pomogne ako osoba ima namjeru, umjesto da stagnira, uloži napor i osposobi se za zahtjevnije poslove.

Kompliciraniji je slučaj uvjeta da su za autonomiju neophodni vrijedni izbori, premda je jasnije da se jedino objektivno značajni izbori mogu smatrati kao odgovarajući za potporu. Na primjer, numizmatika nije objektivno značajna osim ako iza nje ne stoji neko temeljno istraživanje, npr. o simbolici na mone-tama, o ekonomskim tokovima u prošlosti ili o povijesti i politici dane epohe. Tako će sakupljanje kovanica i novčanica biti strast koja neće naići na razumijevanje zajednice ako se za nju traži podrška, dok će osoba ovo vjerojatno imati u vidu pri odlučivanju za taj hobi.

Posebno je složeno pitanje utjecaja na mentalne sposobnosti za samostalno formiranje ciljeva, planova i poimanja dobrog života jer je karakteristika autonomije to da nitko drugi ne može učiniti osobu autonomnom. S obzirom na podrazumijevanu vrijednost samostalnog odlučivanja i nezavisno konstituiranih životnih planova, može se zagovarati odustajanje od utjecaja na formiranje kapaciteta i njihovu realizaciju. Otvaranje spektra vrijednih opcija i otklanjanje prepreka samostalnim izborima bili bi tako jedini legitimni načini na koje društvo ili državne institucije mogu poticati autonomiju jer utjecaj na preferencije, vrijednosti i vjerovanja već unaprijed poništava nezavisnost pri odlučivanju.

Neutralni liberalizam posebno inzistira na ne-intervenciji države, ali je neporecivo da druge osobe utječu na izbore i planove pojedinca, a kada je ovaj utjecaj znatan, one mogu ozbiljno poremetiti njegovu sposobnost samostalnog odlučivanja. U ovom slučaju niti je riječ o preprekama koje se postavljaju pred izbore, niti o njihovim prisilnim nametanjima, niti o ograničavanju izbora od strane drugih osoba ili institucija, nego je riječ o narušenom kapacitetu za autonomiju – sposobnosti osobe da samostalno odredi ciljeve. Neposredna okolina može neprekidno održavati kapacitete u atrofiranom stanju i tada nam preostaje samo slijeganje ramenima. Ipak, ovo je karikatura neutralne pozicije jer se liberalistički teoretičari ne bi složili s tvrdnjom da institucionalni okvir i konkretna liberalna politika trebaju biti ravnodušni u pogledu toga ograničuju li se sposobnosti pojedinaca ili ne. Teškoća nastaje kada se pitanje »Postoji li ograničavanje sposobnosti?« postavlja kao neovisno od pitanja »Jesu li (i koliko) potonji kapaciteti razvijeni?«, odnosno kada se pitanje »Postoje li prepreke za njihovo upotrebljavanje?« odvaja od pitanja »Realiziraju

17

Kako mi je anonimni recenzent – kojem zahvaljujem na primjedbama – skrenuo pozornost, ovo više vrijedi za Quongovo, nego za stajalište koje zastupa Nussbaum. U drugim svojim radovima, koji nisu obuhvaćeni u ovoj tekstu, Nussbaum dopušta da institucionalna potpora osnovnih sposobnosti ne mora biti striktno okrenuta građanstvu, odnosno razvoju prve moralne moći. Bitno je da potpora kapaciteta bude opravdana neutralnim razlozima, odnosno da ne bude dirirana ciljevima koje bi forsirala država. O recentnoj analizi njenog pristupa zasnovanom na sposobnosti i odnosa prema perfekcionizmu vidi: Rutger Claassen, *Capabilities in a Just Society. A Theory of Navigational Agency*, Cambridge University Press, Cambridge 2018. (naročito

poglavlja 1.2 i 1.3.), koji povlači razliku između perfekcionistačke neoaristotelijanske teorije sposobnosti u Nussbauminoj ranijoj fazi stvaralaštva i njenog kasnijeg poimanja sposobnosti u svjetlu političkog liberalizma.

18

Joseph Raz, *The Morality of Freedom*, Clarendon Press, Oxford 1986., str. 407–408. Za diskusiju o određenim aspektima Rawlsove i Razove pozicije vidi: Nebojša Zelič, Elvio Baccharini, »Rawlsova teorija pravednosti i pitanje istine«, *Filozofska istraživanja* 31 (2011) 1, str. 65–83.

19

J. Raz, *The Morality of Freedom*, str. 372–373.

li se sposobnosti uspješno?« Ako se utvrdi da su ova pitanja povezana, onda je granica između neutralnosti i perfekcionizma manje razdvajajuća nego što se pretpostavlja.

Također, kada se pobliže razmotre vrste kapaciteta, bar za neke od njih, kao što su stjecanje znanja i sposobnost obrade informacija, može se utvrditi da zavise od institucionalnog usmjerenja kroz program obrazovanja, dok je kod drugih, kao što su zdravlje i tjelesno stanje pojedinaca, legitimno koncipiranje konkretne politike koja bi utjecala na njihovo poboljšanje. Opet, gotovo nitko od teoretičara liberalizma ne smatra spornu intervenciju koja bi osigurala preduvjete za smisleni život, u koje spadaju fizička sprema i mentalne sposobnosti. Međutim, sporno je ima li razvoj kapaciteta za cilj usmjeravanje osoba k stvaranju intrinzičnih vrijednosti, moralno vrijednih odnosa i sposobnosti, u koje kao zasebna vrijednost spada i sposobnost autonomnog djelovanja.

Pojedini perfekcionistački orijentirani teoretičari, poput Raza, idu korak dalje od prihvaćanja toga da je postojanje kapaciteta dovoljan uvjet za autonomni izbor, tvrdeći da se kapacitet za autonomiju može smatrati vrijednim jedino ako se pomoću njega ostvaruje određeno dobro.²⁰ Osobe mogu imati kapacitet da biraju samostalno, ali pri tome ne moraju imati mentalne sposobnosti da bi birale na ispravan način, kao što mogu birati nerefleksivno na osnovi impulsa, iz straha ili prema predrasudama. U tom bi slučaju utjecaj na osposobljavanje osoba da biraju one izbore, životne planove i etičke koncepcije koje su vrijedne, predstavljao legitimnu intervenciju. Ovakvo se stajalište može činiti kao moralističko i paternalističko, no perfekcionistački liberali izbjegavaju ovakve karakterizacije, smatrajući da autonomija u liberalnom društvu podrazumijeva pluralizam dobara čijem se ostvarenju teži. Osobe mogu imati zacrtane različite životne planove koji mogu biti podjednako vrijedni i poželjni.²¹ Autonomija u ovom vrijednosno opterećenom smislu podrazumijeva da je neophodno da su osobama na raspolaganju brojne vrijedne opcije te da su pojedinci slobodni birati među njima u skladu s vlastitim sklonostima, talentima i interesima. Shodno tome, ako se autonomija računa kao značajna jedino kada se ispoljava u težnji za određenim vrijednim životnim planom, onda kapacitet za izbor jedino ima smisla ako je usmjeren na vrijedne izbore.

Čak i kada prihvatimo pluralizam vrijednosti, shvaćanje da autonomija podrazumijeva to da osoba bira samo one opcije koje se smatraju moralno vrijednima jest suviše usko i rigorističko. Osoba može autonomno izabrati ciljeve koji joj odgovaraju i koje smatra vrijednima, iako oni ne ispunjavaju tražene standarde izvrsnosti, a isto tako može napustiti ciljeve i tražiti druge, premda novi ciljevi mogu biti i gori od onih prethodnih. Najbolji košarkaš na svijetu iznenada može izabrati da će postati golfer. Njegovi učinci mogu biti daleko od vrhunskih – takvih koje je ostvarivao u prethodnoj sportskoj disciplini – i da vrijednosti njegova izbora, kao i sama autonomija, budu neupitne. Štoviše, izbor možda zaslužuje pohvalu zbog hrabrosti da se započne novo, odlučnosti da se odbaci jednodimenzionalnost u karijeri, spremnosti da se odstupi od komercijalizacije vlastitih sportskih kvaliteta. S druge strane, on nije izabrao postati strastveni kockar, čime je pokazao da su mu moralni kapaciteti neoštećeni. Neophodno je da osobe imaju kapacitete za vrijedne izbore i trebaju biti u stanju shvatiti razliku među vrijednim, bezvrijednim i lošim izborima – takvih koji bi bili štetni po nje same, po društveno ili prirodno okruženje. Ipak, čak i ako njihovi izbori ne vode uspjesima ili većem dobru, osobama kao autonomnim treba ostaviti slobodu izbora, bilo ispravnog ili pogrešnog.

Ovim bi se izbjeglo Razovo inzistiranje na tome da se moralni kapaciteti za autonomiju ispoljavaju isključivo kroz vrijedne izbore, ali i Quongova primjedba na paternalizam u pogledu razvoja kapaciteta. Iz Quongove neutralističke pozicije slijedi da izbori nikada ne moraju biti vrijedni, a da se i dalje trebaju smatrati autonomnima te i da je moralno nelegitimno, tj. paternalistički tretirati osobu kao da nema drugu moralnu moć čak i ako se ova moć nikada ne manifestira kroz vrijedne izbore. Ako se osobama prizna to da posjeduju drugu moralnu moć te da su u stanju formirati i revidirati koncepcije dobra, onda im se ujedno priznaje i pravo na izbore koje smo skloni označiti kao bezvrijedne, poput uživanja u trivijalnim zabavama. No, sklonost k opsesivnom kockanju i opojnim drogama govori o nedostatku i nedovoljnoj razvijenosti kapaciteta za planiranje, preispitivanje i promjenu vlastitog viđenja dobra. Stoga bi intervencija koja bi poboljšala ovaj kapacitet bila prihvatljiva i poželjna. Autonomnoj osobi nisu zagantirani najbolji izbori: umor, zasićenje, akrazija ili slabost volje, osobu mogu dovesti do preferiranja loših aktivnosti i kada ona ima racionalne kapacitete koji joj naznačuju štetnost i bezvrijednost njezinih izbora – ipak, bitno je da ona ima izgrađene i sačuvane kapacitete, a što kod određenih pojedinaca ili kategorija osoba, poput ovisnika o kocki i drogama, nažalost, nije slučaj.

Zaključak

Neutralni liberalizam govori o drugoj moralnoj moći bez značajnijeg tematiziranja problema njenog formiranja i okolnosti koje na nju utječu. Građani trebaju biti tretirani kao međusobno jednaki tako što im se priznaje kapacitet za ovu moralnu moć, pri čemu se »ne radi razlika u smislu većeg ili manjeg kapaciteta građana.«²² Autori, koji odstupaju od ove neutralističke sheme, ukazali su na značaj formiranja kapaciteta za određivanje koncepcije dobra i izbor životnih ciljeva, kao i sposobnosti za reviziju i realiziranje izbora, pri čemu je neophodno da se oni kultiviraju kroz trening, učenje, stjecanje navika, obrazovanje itd. Ovo vrijedi naročito za one izbore koje smo skloni

20

Ibid., str. 381.

21

U ovom je smislu pluralistički perfekcionizam kompatibilan s neutralnošću države u pogledu onih shvaćanja dobra koja su suglasna s osnovnim principima pravde. Pluralistički liberalistički perfekcionizam podrazumijeva da država treba poticati dobre, a obeshrabriti loše aktivnosti, ali da ujedno treba biti suzdržana u pogledu vrijednih aktivnosti koje su nesumjerljive. Usp. Steven Wall, »Neuralism for Perfectionists: The Case of Restricted State Neutrality«, *Ethics* 120 (2010) 2, str. 232–256, ovdje str. 233, doi: <https://doi.org/10.1086/651428>.

22

J. Quong, *Liberalism Without Perfection*, str. 39. Na drugom mjestu Quong ističe to da njegova argumentacija ne ovisi o empirijskim odredbama za sposobnost izbora, nego se odnosi na moralni status i prioritet autonomije

(ibid., str. 98). Iz ove argumentacije slijede dva diskutabilna zaključka: (I) prvi je taj da se mora zanemariti pitanje imaju li osobe više ili manje razvijen kapacitet za formiranje, slijeđenje i reviziju koncepcije dobra; (II) drugi je zaključak taj da čak i kad osoba uslijed deficijencije kapaciteta generalno radi loše izbore, postoji moralna dužnost da se prema njima iskazuje poštovanje i obaveza neinterferiranja u kapacitete.

23

Richard Kraut, *What is Good and Why. The Ethics of Well-Being*, Harvard University Press, Cambridge (MA) – London 2007., str. 197. Couto povodom toga zaključuje da, s obzirom na to da je liberalna država posvećena zaštiti individualnih prava u koje kao temeljno spada pravo na izbor, ona *prima facie* ima razlog potpomagati kapacitete koji omogućuju pojedincima da njihovi izbori budu vrijedni. – Alexandra Couto, *Liberal Perfectionism. The*

okarakterizirati kao dobre ili vrijedne: osoba mora naučiti vršiti autonomne, ali i valjane i smislene izbore.²³ Ne bi bilo koherentno ako bi se branilo pravo na ispoljavanje druge moralne moći, uz istovremenu ravnodušnost u pogledu toga je li ova moć dovoljno razvijena te koristi li pojedincu na razborit način. Ovakvom se stajalištu prigovaralo da je moralna legitimnost institucionalnog podržavanja izgradnje vrijednih kapaciteta problematična. Kao što uloga državnih institucija ne može biti forsiranje autonomije ili prinuda za upotrebu racionalnih kapaciteta, u istom smislu to ne može biti niti javno promoviranje dobrih izbora i vrijednih životnih planova, niti nametanje moralnih standarda putem institucionalnog ili nekog drugog pritiska. No, ovo ograničenje nije tipično samo za institucionalni utjecaj: čak i kod neposredne interakcije osoba utjecaj koji bi bio etično legitiman, odnosno koji bi afirmirao autonomiju osobe na koju se utječe, jest ograničen u domeni formiranja i ostvarenja individualnih vrijednih životnih planova. Samim osobama mora se priznavati pravo na autorstvo izbora, kao i odgovornost u pogledu istih. Drugi pojedinci moraju biti svjesni moralnih granica svoga utjecaja, kao što ih mora biti svjesna i državna akcija. Ukoliko se pretpostavi da je institucionalna intervencija, koja bi težila poboljšanju kapaciteta, loša sama po sebi, utoliko bi se ista pretpostavka morala odnositi i na svaki društveni utjecaj.

Pozitivna uloga institucija može se manifestirati kroz osiguravanje uvjeta u kojima osobe mogu formirati i realizirati vlastite izbore i planove na autonoman i vrijedan način. Kapacitet za autonoman izbor uključuje stvari koje ovise uglavnom o pojedincu i njegovu neposrednom okruženju, kao što su izgrađena samosvijest i motivacija, ali i one na koje institucije i politička akcija mogu utjecati, poput znanja i dostupnosti informacija, kao i slobode od predrasuda, straha, neznanja i diskriminirajućih ideologija. Institucionalni utjecaj na okolnosti koje vode k poboljšanju druge moralne moći treba biti ograničen i ne smije voditi paternalizmu i ugrožavanju autonomije, pa ipak, ovaj utjecaj može biti djelotvorna, a ponekad i jedina zaštita od činilaca, poput pseudo-znanosti, diskriminacije i zastrašivanja, koji značajno djeluju na izgradnju kapaciteta za moralne moći. Pluralizam opcija nije dovoljan ako pojedinci nemaju kapacitet za smislene i plodotvorne izbore. Obilježava li naše vrijeme situacija u kojoj je manje problematično mnoštvo opcija, nego li je problematična sposobnost i volja osoba da izaberu one koje su objektivno vrijedne?

Reasons that Goodness Gives, De Gruyter, Berlin – Boston 2014., str. 141. Drugim riječima, pridavanje visoke vrijednosti sposobnosti za individualni izbor povlači priznanje da je neophodno podržavati okruženje koje odobrava i potiče autonomni način života, odnosno da se prihvaćaju one mjere koje omogućuju da kapacitet pojedinca za slobodan izbor bude u dovoljnoj mjeri razvijen.

Michal Sládeček

**Development of Human Capacities
and the Legitimacy of State Intervention**

Abstract

Analysis starts from Rawls's view that in a liberal society autonomous persons should have two moral powers – the capacity for a sense of justice and the capacity to establish, pursue and revise the concept of the good. Political or neutral liberalism advocates the justification of state intervention to improve the first type of capacity while declaring the interference with the second capacity illegitimate. The critique of this standpoint is done by analysing the perspectives of Jonathan Quong and Martha Nussbaum, showing that they lead to allowing irrational and authoritarian perspectives in education, that is, neglecting the development of valuable capacities. Although institutional influence can be biased and paternalistic, in some cases it may be legitimate for the institution to create conditions that enhance people's ability to evaluate, reevaluate, and revise their conceptions of the good.

Keywords

John Rawls, state intervention, capacity, liberalism, Martha Craven Nussbaum, perfectionism, Jonathan Quong, Joseph Raz